

TÜRK EVİ ÖLÇEĞİNDE GELENEKSEL MALATYA EVLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL SÜRDÜREBİLİRLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yelda DURGUN ŞAHİN^{1*}, E. Nihal ÇETİNTÜRK²

¹Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü ydurgunsahin@cu.edu.tr

²Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü cetinturk@gazi.edu.tr

Özet

Türk Evi, kullanıcısının dilini, dinini, kültürünü, geleneğini yansıtan tarihsel bir imge özelliği taşımaktadır. Türk Evi, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kurulmuş, Balkanlar'dan Mezopotamya'ya kadar genişleyen alanda yer almıştır. Türkler geleneksel evi, temel yaşam gereksinimleri ve sosyo-kültürel değerleri çerçevesinde, Anadolu'nun çeşitli kültürel kökenleri ile birleştirerek, yerel malzeme ve yapım teknikleri ile şekillendirmişlerdir. Uzun bir sürecin kültürel sentezi ile şekillenmiş olan sivil mimarlık örnekleri, son yıllarda hızla değişen kültür ortamı, nüfus artışı, çarpık kentleşme, koruma yöntemlerinde alınan yanlış kararlar ya da koruyamama gibi nedenler ile özelliklerini günden güne yitirmekte ve tek tek yok olmaktadır. Bu doğrultuda Malatya'da yaşayan halkın, kültür ve geleneğini yansıtan Geleneksel Malatya evlerinin incelenmesi ve evlerin oluşumunu etkileyen sosyo-kültürel altyapının belirlenmesi çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu çalışma ile, yapı çevrenin biçimlenmesinde, sosyo-kültürel değerlerin etkinliğini vurgulamak ve geleneksel evin sosyo-kültürel bir ürün olduğunu göstermek hedeflenmiştir. Bu bağlamda, geleneksel Malatya evinin oluşumunda etken sosyo-kültürel değerlerin belirlenmesi ve bu değerlerin ev planlarına yansımalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmayı yönlendirebilecek 30 adet geleneksel ev tespit edilerek plan öğeleri ve özellikleri incelenmiştir. İncelenen geleneksel evlerin değerlendirilebilmesi için, Malatya'nın fiziki yapısı ve tarihi kısaca anlatılmış, Türk Evi kavramı ve geleneksel Malatya evinin bu kavram içerisindeki yeri irdelenmiştir. Sonuç olarak tarihi belge niteliği taşıyan bu çalışma ile, Türk Evi yaşam kültürünün geleneksel Malatya evlerine yansımaları, plan öğeleri bazında değerlendirilmiştir. Böylece Anadolu'nun eski kültür geleneğiyle şekillenmiş olan inanç, dünya görüşü ve göçebe yaşam şeklinin geleneksel Malatya evlerine yansımaları, özgün nitelikleriyle kayıt altına alınarak, sosyo-kültürel değerlerimizin sürdürülebilirliği sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Evi, Sivil Mimari, Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik

EVALUATION OF SOCIO-CULTURAL SUSTAINABILITY OF TRADITIONAL MALATYA HOUSES ON TURKISH HOUSE SCALE

Abstract

The Turkish House is a historical image that reflects the language, religion, culture and tradition of its user. Turkish House is located on the territory of the Ottoman Empire, expanding from the Balkans to Mesopotamia. Turks have shaped the traditional house with local materials and construction techniques by combining it with various cultural origins of Anatolia within the framework of basic living needs and socio-cultural values, examples of civil architecture shaped by the cultural synthesis of a long process, the rapidly changing cultural environment, population in recent years. increase day by day and disappear one by one due to reasons such as increase, crooked urbanization, wrong decisions taken in conservation methods or not being able to protect. In this direction, the study of Traditional Malatya houses reflecting the culture and tradition of the people living in Malatya and determining the socio-cultural infrastructure affecting the formation of the houses constituted the starting point of the study. With this study, it was aimed to emphasize the effectiveness of socio-cultural values in shaping the built environment and to show that the traditional house is a socio-cultural product. In this context, it is aimed to determine the effective socio-cultural values in the formation of the traditional Malatya house and to examine the reflection of these values on the house plans. 30 traditional houses that can guide the study were identified and plan elements and features were examined. In order to evaluate the traditional houses examined, the physical structure and history of Malatya are briefly explained, the concept of the Turkish House and the place of the traditional Malatya house in this concept are examined. As a result, with this study, which is a historical document, the reflection of Turkish House life culture on traditional Malatya houses was evaluated on the basis of plan elements. Thus, the belief, the world view and the nomadic way of life shaped by the ancient cultural tradition of Anatolia were reflected in traditional Malatya houses, and their sustainability was ensured by recording their original qualities.

Key words: Turkish House, Civil Architecture, Socio-Cultural Sustainability

* Bu çalışma Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalında Nihal Çetintürk danışmanlığında, Yelda Durgun Şahin tarafından yapılan Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Vernaküler mimari olarak tanımlanan, mimarsız mimarinin ilham kaynağı olan Türk Evi' nin nüvesini ve plan tipini, göçebe yaşam kültürü ile şekillenmiş çadır ve çadır grupları oluşturmaktadır (Turgut, 1996). Çadır ahşap iskelet üzerine keçe kaplı, konik tavanlı, taşınabilir yaşama mekânlarının adı olarak tanımlanabilir. Planı, yapı malzemeleri ve yaşam kültürü ile Türk' e özgüdür. Türkçe' de 'Çat-mak' fiilinden '-ır' ekiyle türetilen çadır- çat-ır, dilimize ev kelimesinden önce girmiştir (Duru, 2010). Türk Evi'nin ana çekirdek oluşumunu takiben, Anadolu'nun kültürleri, Orta Asya inançları İslam dünya görüşü ile yoğurularak, buldukları yöreye özgü şekillenerek Türk Evi kavramını oluşturmuşlardır. Türk evi özelliği ve özneliği ile kentlere kimlik kazandıran yapı grubu içerisinde yer alırlar. Bu kimliğin gelecek nesillere aktarılması, sadece yapıyı koruma pratiği ile değil, kültürel birikimin ifade buluş şekillerinin de korunması ile gerçekleşebilir. Bu bağlamda Türk evi kavramı, mimarlık tarihi, sosyoloji, coğrafya, tarih, mimarlık, sanat tarihi, şehir planlama gibi disiplinlerin farklı açılardan ele alabilecekleri bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, geleneksel evin oluşumunda etken olan, geçmiş yaşam biçimi ve kültürel birikimlerin mekânda ifade buluş şekillerine odaklanmış ve yapı ile kültürel bakış açısı, dünya görüşü, inanç sistemi ilişkisi çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu doğrultuda, çalışmada Geleneksel Malatya evinin Türk'e özgü yaşam kültürü ile Anadolu'nun kültürel birikiminden şekillenen, değerler bütününden ne ölçüde etkilendiğinin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Bu amaçla, araştırma kapsamında XIX. yüzyılın II. Yarısı, XX. yüzyılın başlarında ve XIX. yüzyılın I. yarısında inşa edilmiş olan 30 adet geleneksel ev değerlendirmeye alınmıştır. Evlerin planları incelenmiş ve plan öğeleri, eylem alanı sınırları içerisinde değerlendirilerek tanımlanmıştır. Plan öğelerindeki eylemin, evin kullanıcılarının alışkanlıkları, temel gereksinimleri, inançları statüleri, kimlikleri doğrultusunda anlam kazandığı görülmüştür. Çalışmanın sonucu olarak, geleneksel yapıların şekillenmesinde, alatta yatan sosyo-kültürel değerlerin plana olan yansımaları incelenerek, Anadolu'nun eski kültürel birikiminden, inanç sisteminden, dünya görüşünden ve göçebe yaşam şeklinden etkilenmiş olduğu görülmüştür. Çalışma, elde edilen tüm verilerin sonraki yüzyıllara yazılı aktarılması ile sosyo-kültürel sürekliliğin sağlanması açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.

2. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE KULLANILAN YÖNTEMLER

Çalışmaya öncelikle Geleneksel Türk Evi kavramı ve özellikleri ile ilgili yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde, Türk evine ait sınıflama tipleri alanında çok fazla çalışmanın bulunmuş olmasına rağmen, geleneksel konutlara ait alan çalışmasının sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Geleneksel Malatya evleri konusunda ise en kapsamlı çalışmanın, Turgut (1990)'a ait olan 13 adet ev üzerinde kültür-davranış-mekân etkileşiminin incelendiği doktora çalışması olduğu görülmüştür. Bu makale çalışmamızda ise, yapısal özelliklerini korumuş daha fazla sayıda örneklem alanı (30 geleneksel konut) kullanılarak sosyo-kültürel yapının mimari planlara yansımaları incelenerek çalışma kapsamı genişletilmiştir. Alan çalışmamıza ait evler tek tek ziyaret edilerek, iç mekân öğeleri, yerinde gözlemlerle detaylı bir şekilde incelenmiş, rölöve ve ölçü teknikleri kullanılarak plan özellikleri belirlenmiştir. Alan çalışmasında gözlem ve görsel kaynaklara dayalı olarak analiz ve sentez metodu kullanılarak, evlerin plan öğelerinin, ilk yapıldığı yıllardaki gibi kullanılıp kullanılmadığı tespit edilmiştir. İleri bir dönemde yapılmış olan duvar, ahşap bölücü eleman vb. eklentiler ya da yeni bağlantılar özgünlüğün bozulmaması için çalışmada dikkate alınmamıştır. Oluşturulan plan çizimleri, dijital ortama Autocad programı ile aktarılmış ve plansal öğeler arasında karşılaştırma, yorumlama, değerlendirme yöntemleri kullanılarak geleneksel Malatya evlerinin oluşumunu etkileyen faktörler aşağıda ana başlıklar altında ele alınmıştır.

1. Malatya ilinin *fiziksel özellikleri ve kısa tarihi geçmişi* incelenerek geleneksel evin oluşumuna etkileri,
2. Karşılaştırmalı yöntem ışığında *Türk Evi ve geleneksel Malatya evlerinin genel özellikleri*,
3. *Geleneksel Malatya evlerinin şekillenmesinde rol oynayan sosyo-kültürel alt yapının mimari planlara yansımalarının değerlendirilmesi* olarak belirlenmiştir.

Böylece çalışmamızın, kültür mirasımız olan geleneksel evlerle ilgili olarak gelecekte yapılacak çalışmalara sosyo-kültürel bağlamda, özgün özellikleri iletmeye açısından kaynak teşkil etmesini umuyoruz.

3.BULGULAR

3. 1. MALATYA’NIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ VE KISA TARİHİ GEÇMİŞİ

3.1. 1. Malatya’nın fiziksel değerlerinin yerleşmeye etkisi

Malatya ili, Doğu Anadolu coğrafi bölge sınırları içerisinde yer almaktadır. Kent, Orta Asya, Orta Doğu ve Mezopotamya’dan gelen ticarî yolların kesişmesi ve batıya bağlantı sağlayan bir konumda bulunması nedeniyle tarihte stratejik bir öneme sahip olmuştur. Malatya kenti iki defa yer değiştirme sonrasında, Beydağları’nın eteklerinde, ovalık alanda yeniden kurulmuş ve şekillenmiştir. Bu değişimin ilki Bahçebaşı’nda yer alan Arslantepe’den Battalgazi ilçesine (Eski Malatya), ikincisi ise, Battalgazi’den günümüz yerleşim alanına (Aspuzu) gerçekleşmiş olduğu bilinmektedir (Anonim, 1967).

Eski Malatya ilçesinde yaşayan halk, 1838 yılında Osmanlı ordusu komutanı Hafız paşa yönetiminde askeri karargâhın bu alana kurulması nedeniyle, o dönem kırsal bölge olan bağ evlerine (günümüz Malatya ili) taşınmış oldukları bilinmektedir. Savaşın sonlanması neticesinde ise, halkın savaş sonrasında tahrip olmuş eski yerleşim bölgelerine (Eski Malatya) dönmek istememeleri, uzayan savaş yıllarıyla halkın bağ evlerine kalıcı olarak yerleşmiş olmaları, Malatya’nın verimli topraklar üzerinde bulunması, düz bir arazi özelliğine sahip olması, taşkın bölgesinde yer almaması, sulak arazi özelliği gibi nedenler, toplu yerleşmenin Malatya’da yeniden yapılması üzerinde etkili olmuştur. Bizanslılar döneminde (M.S 395- 659) Dermesh Çayı su kanalları, şehrin su gereksinmelerini karşılamıştır. Ayrıca Kernek Dağları’ndan kaynaklanan suyun şehrin merkezinde ana arter boyunca kanal oluşturması, şehrin sulak bir bölge olma özelliği taşıdığını göstermektedir.

Malatya’nın dağlık bölgelerinde, kavak ağaç türünün fazlaca bulunması, ağacın dayanım özelliğinin fazla olması nedeniyle yöresel mimaride taşıyıcı ve hatılarda bu tür kullanılmıştır. Bazı örneklerde genellikle çevre illerden sağlanan ardıç ağacının ev yapım sisteminde kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu olumlu çevresel etkenlerin varlığının, yerleşmenin burada kurulması üzerinde önemli etkileri olmuştur.

3.1.2. Malatya’nın tarihsel gelişimi

Malatya il sınırları içerisinde, coğrafi konum itibarıyla 5 milyon yıl önce denizin bulunduğu ve Malatya’nın ön tarihinin Paleolitik çağa kadar indiği, Anırsır (buzluk) ve İnderesi bölgesinde bulunan mağaralardan anlaşılmıştır (<http://www.malatyaegitimvakfi.org.tr/malatya.2019>). Kente ait en eski yerleşimin ise Malatya’nın 7 km kuzeydoğusunda yer alan Arslantepe olarak bilinen alanda kurulduğu bilinmektedir. Bu yerleşimin en eski tarihlenmesinin Kalkolitik döneme (M.Ö 5500-3000) kadar olduğu ve bölgenin 13.yüzyılda önemli bir Hitit kenti olduğu bilinmektedir. Kentin adının da Hitit şehrinin adı olan Maldiya ismine dayandığı düşünülmüştür. M.Ö 12. yüzyıl başına kadar Hitit imparatorluğu içinde bulunan şehir M.Ö 1114 yılında Asur krallığına bağlı devletin merkezi olmuş, M.Ö 800 yıllarına doğru Urartu devleti ve M.Ö 722’ye doğru yeniden Asurlular’ın eline geçmiştir. Bu arada halkın ova içinde başka yerleşme noktalarına dağıldığı saptanmıştır (Sevgen, 1959). Romalıların bölgeye gelip karargahlarını Arslantepe’nin 4 km. kuzeyinde kurmaları ile şehir yeni yerinde ortaya çıkmıştır ve şehrin ilk yer değiştirme hadisesi yaşanmıştır. Böylece kent, M.Ö I. yüzyılda bugünkü Eski Malatya’da yeniden kurulmuştur ve Romalılar tarafından Melitene adı verilmiştir (Ramsay, 1960). Bizanslılar devrinde (M.S 395-659) de önemini koruyan kent, M.S 657-658 yıllarında Müslüman Araplar’ın eline geçmiştir. M.S 712 yılında ise iç karışıklıklar nedeni ile halkın şehri terk etmesinden dolayı Malatya’ya Ermeniler ve Arami dili konuşan köylüler yerleşmişlerdir. Kent M.S 1071 Malazgirt savaşı ile Türkler tarafından ele geçirilene kadar, Bizanslılar ve Müslüman Araplar arasında yönetsel anlamda el değiştirmiştir. İlerleyen dönemde ise Malatya, Danişmentliler’ın merkezi olarak 1104 yılında tümüyle Selçuklular’ın eline geçmiştir. Malatya mimarlık açısından en zengin dönemini Selçuklular zamanında yaşamıştır. Günümüze kadar ulaşan kervansaraylar, han ve hamamlar, camiler bu devirde yapılmıştır. 1392 Osmanlı yönetimine katılana kadar çeşitli Türk beyliklerinin egemenliğine girmiş ancak, Timur’un Anadolu’yu istilasında Memlûklüler’in eline geçerek asıl Osmanlı egemenliğine 1516’da girmiş olduğu bilinmektedir (Sevgen, 1959). Malatya kentinin kronolojik tarihi şekil 1’de özetlenmiştir.

Şekil 1. Malatya kentinin kronolojik tarihi (Anonim, 2013)

Tarih kaynaklarında adı geçen Malatya, aslında bugünkü kentin 10 km kuzeybatısındaki Eski Malatya olarak bilinen yerleşmedir. 1838'de II. Mahmut'un emriyle Hafız Mehmet Paşa ve karargahının Eski Malatya'ya yerleşmesine kadar halk kışları Eski Malatya'da, yazları ise günümüz Malatya ili olarak bilinen, tarihteki adıyla Aspuzu' da geçirmiş olduğu bilinmektedir. Ordunun Eski Malatya'daki kendi evlerine yerleşmesi ile Aspuzu' ya (bağ evlerine) taşınan halk, buraya bir şehir kurarak bir daha Eski Malatya'ya dönmemişlerdir (Turgut, 1999). Poujoulat ise Aspuzu'daki kalıcı yerleşimin, Osmanlı ordusunun Eski Malatya'ya yerleşmeden bir yıl öncesinde başlamış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu yeni yerleşimdeki evlerin, ağaçların arasında kaybolacak kadar yeşil bir arazinin içinde, dağmık olarak, tek katlı ve alçak duvarlarla çevrili konumlandıklarından bahsetmiştir (Dzovinar, 2016). Böylece Malatya, isim değiştirmeden ikinci kez yer değiştirerek bugünkü yerini almıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra il olmuştur.

3.2. TÜRK EVİ ve GELENEKSEL MALATYA EVLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

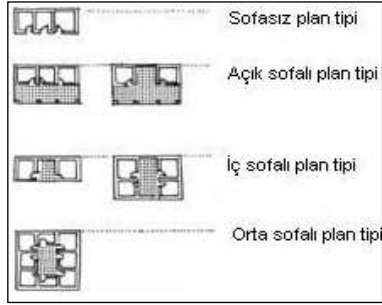
Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti" nin temelleri milli, kültüre dayanır." vecizeleri doğrultusunda Türk Evi kavramının araştırılması, bilimsel bir yaklaşımla çok yönlü olarak irdelenmesi, Cumhuriyet dönemi ile başlamış olduğu görülmektedir. Türk evi, farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin yüzyıllar içinde gelişen ve değişen yaşam kültürlerinin mekâna yansımaları olarak tanımlanabilir.

Türk evi üzerine yapılan araştırmalarda terminolojide bazı farklılıklara rastlanmaktadır. Bu farklılıklar Anadolu evi, Osmanlı evi, Balkan evi gibi kavramlarla karşımıza çıkmakta olduğu görülmüştür. Bu evlerde yaşayanların Türk olduklarından yola çıkılarak kavramsal farklılıklar için Turgut Teberdar; 'Kahire'de, Şam'da, Üsküp'te veya başka bir Osmanlı şehrindeki tarihi evler Türk Evi olarak adlandırılmaktadır' der ve Osmanlı medeniyetinin, idaresini, askeri yönetimini, ekonomisini, kültür ve sanatını bir bütün olarak kabul etmek gerekliliğini vurgular. Bu doğrultuda aslında Osmanlı'nın farklılıkları birleştiren bir rolü olduğunu ve bu birleşimin üst kimliğine de Türk denildiğinden bahseder (Türk Yurdu Dergisi, 2011). Cengiz Bektaş ise; 19.yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında yapılan Ulus tanımından yola çıkarak, Ulusçuluk akımı ile şekillenmiş olan Türk evi kavramını, bu topraklarda yaşamış olan ve yaşayan yirminin üzerinde etnik kökenli insanın ortak Türk kimliği ile yaşadıkları coğrafya içerisinde şekillendirdikleri evler olarak tanımlamaktadır (Bektaş, 2001). Bu çalışma içerisinde, geleneksel Malatya evlerini, Türk Evi içerisinde bir gruba dahil etmeden önce, Türk evi üzerine yapılmış gruplama çalışmalarının gözden geçirilmesi sınıflamanın doğru yapılması açısından ve Malatya evlerinin bu sınıflama içerisinde yer alıp almadığını bilmemiz açısından önem teşkil etmektedir.

3.2.1. Türk evi genel özellikleri

Türk Evi kültürel, mimarlık tarihi, sanat tarihi ve tarihi yaklaşımlarla farklı açılardan ele alınabilecek bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda Geleneksel evin oluşumunu belirleyen pek çok faktör olduğu gibi fonksiyonları da birden fazla olmakta ve farklı disiplin grupları arasında incelenebilmektedir. Rapoport' a göre, geleneksel evin etkin ve edilgen olmak üzere iki işlevi vardır. Birincisi evin kullanıcıları olan toplumun yaşam tarzı ve alışkanlıklarına uygun ortam yaratmak, ikincisi ise, barınmaktır. Rapoport, fiziksel etmenlerin değiştirici, toplumsal ve kültürel etmenlerin ise, belirleyici olduğunu vurgular (Rapoport, 1972). Evin oluşumunda çok sayıda değişken etkili olmakla birlikte, çeşitli alanlarda bunların bir veya birkaçının baskın özellik taşıması, farklı bağlamlarda sınıflandırma yapılmasına olanak tanımaktadır. Çeşitli araştırmacıların sınıflandırmalarında geleneksel evin baskın olan özelliğine göre farklı gruplamalar olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda geleneksel Türk Evi'ni ilk olarak mimarlık tarihi olarak

kavramsallaştıran mimar Sedat Hakkı Eldem olmuştur. Ayrıca Doğan Kuban, Önder Küçükerman, Erdem Aksoy, Ayda Arel, Metin Sözen ve Cengiz Eruzun, Cengiz Bektaş gibi bilim adamları da Türk Evi üzerine çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Sedat Hakkı Eldem, Türk evini plan tiplerine göre sınıflandırmaktadır. Mekânlar arası ilişkilere göre sınıflandırmada geleneksel evin temel ögesi olarak değerlendirdiği odanın, tarihsel süreç içerisinde gelişimiyle ele alarak plan içerisindeki konumunu analiz etmektedir (Eldem, 1972). Eldem'e göre, geleneksel Türk evi sofasız, dış sofalı (açık sofalı), iç sofalı ve orta sofalı plan tipi olarak dört grupta incelenmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Geleneksel Türk evi plan tipoloji krokisi (Asatekin,2005)

Plan tipleri içerisinde önemli mekânsal öğeler oda, eyvan ve sofadan oluşmaktadır. Plan tipleri ise, bu mekânsal öğelerden eyvan ve sofanın yerleşim içerisindeki konumu, biçimi ve boyutu arasındaki farklılıklardan oluşmaktadır (Eldem, 1995). Doğan Kuban, Türk Evi'ni, Türk ailesinin örf, adet, gelenek, görenek, sosyo-kültürel yapısı ve yaşam biçimleriyle değerlendirerek kullanıcılarının gereksinmelerine yanıt vermiş bir ev tipi olarak tanımlamıştır. Odadan sofaya geçilen dağılım mekânının bir bölümünü modül alarak, malzeme ve yapım tekniklerini de göz önünde bulundurarak bölgesel olarak gruplandırmıştır. Geleneksel ev mimarisinin kaynağının da Orta Doğu'nun eski kültür katlarından temellendiğini öne sürmektedir (Kuban, 1982). Bu bölgeler;

1. Taş ev mimarisi: Güneydoğu Anadolu'nun kuzey Suriye ile ortak kültürünün ifadesi olarak,
2. Ahşap hatıllı taş mimarisi: Erzurum'dan öteye Kuzeydoğu Anadolu'nun güney Kafkasya ve Dağıstan bölgesi ile ilişkili olarak,
3. Ahşap iskeletli ev mimarisi: Doğu Karadeniz Bölgesinde görülen karakteristik özellik olarak,
4. Düz damlı kübik taş mimarisi Ege ve Akdeniz Bölgesinin genel özelliği olarak,
5. Kerpiç ev mimarisi: Orta Anadolu'nun daha çok köy ve küçük kent ortamında kalan ve kökeni yeni taş çağına kadar uzanan anlamsal ilişkisi olarak,
6. Anadolu'nun kıyıları ile orta yayla arasında bir ikinci çember gibi dolanan ve Sivas dolaylarından batıya ve İç Ege'den Toroslar'ın kuzey yamaçlarına kadar uzanan bölgede yer alan geleneksel evleri,
7. Hımsız yapım tekniği ile şekillenmiş geleneksel ev mimarisi: Balkanlar'da görülen, taşıyıcı sistemi ağaç, kerpiç dolgulu, zemin katı çoğunlukla taş olan bir yapı tekniği ile inşa edilmiş olarak yedi gruba ayırmıştır. Kuban ayrıca, yöresel malzeme farklılıklarına rağmen bu gruplama içerisinde, oda ve hayat (eyvan) öğelerinin Türk Evi'nin şekillenmesindeki önemini de vurgulamıştır.

Geleneksel Türk Evi, Türk ailesinin yaşam kültürü ve törelerini içerisinde barındırdığı, asırlarca Türk insanının psiko-sosyal, kültürel ve fiziksel gereksinmelerine cevap verebilmiş bir ev tipi olarak bilinmekte ve tanımlanmaktadır. Bölgelere ve yapı malzemelerine ilişkin geleneksel Türk Evi sınıflandırmalarına rastlanmakla birlikte, en yaygın kabul gören taksonomi, plan tiplerine dayanmakta olduğu görülmektedir. Bu tipler gelişim sırasına göre;

1. Sofasız plan tipi,
2. Dış Sofalı plan tipi,
3. İç Sofalı plan tipi,
4. Orta Sofalı plan tipi olarak dört grupta ele alınmaktadır.

Bu sınıflandırmalar çerçevesinde inceleme yapıldığında ana değişkenin mekânlar arasındaki ilişkiler olduğu görülmektedir. Bu ilişkiler şeması temelde iki mekânsal öğeden oluşmaktadır. Bu öğeler oda ve sofadır. Plan tipleri arasındaki farklılıklar, odalar arasındaki mekânların biçim, boyut ve niteliklerindeki ayrıcalıktan kaynaklanmakta olduğu fakat odaların değişmediği görülmektedir (Küçükerman, 1995). Plan tiplerinde temel olarak sofanın seçilmesi; bölünebilme ve eklenebilmeye olanak verdiğinden doğru bir

yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Evin ilk yapımından, dış ve yan çözümden başlanarak, yaşam koşullarının değişmesi ve hane halkının genişlemesi ile L sofalı, U sofalı ve daha sonra İç sofalı plan tipine geçebilme olanağı bulunmaktadır (Eldem, 1972). Geleneksel Türk Evi, yapısal açıdan değerlendirildiğinde, kırsal bölgelerde ev yoğunluklarının az olduğu, bahçeli ve az katlı (en çok-3 kat) bir yapı örüntüsü sergilemekte ve yerel koşullara en uygun yapı malzemelerinin, yerel kaynaklardan, yakın çevreden elde edilmesi ile inşa edilmiş olduğu görülür (Küçükerman, 1995).

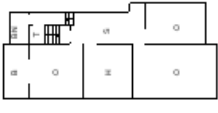

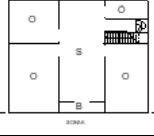

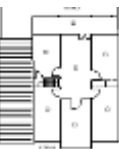

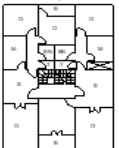

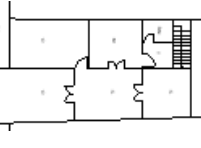

Türk evinin arka planına ulaşabilmek için, Anadolu'daki mekân kimliğinin şekillenmesinde rol oynayan ilk oluşum dönemlerine yani taşınabilen mekân düşüncesine dayanan yaşam biçiminden yararlanmak gerekmektedir. Bu ilginç mekân geleneği, odaların, iç düzeninde kolayca kurulup sökülebilen ve taşınan çadır evlerin önemli izlerini taşımaktadır. Geleneksel evin kaynaklarına bu açıdan bakılınca, yüzyıllarca süregelen bir yaşama geleneğinin, ilkeleri, kavramları ve biçimleri ile bağlantılı olduğu görülür. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmelerinden önceki göçebelik döneminde çadırlar, yaşama mekânı olarak gelişmiş ve biçimlenmiştir. Taşınabilen bir mekân düşüncesinden, toprağa kesin olarak bağlı olan bir düzene geçişte, eski gelenekler ve alışkanlıkların çok uzun bir süre boyunca etkili olmaya devam ettiği görülür. Oda çadır ile sofada ortak dış kullanım alanı ile eşdeğerdir. Oda tek başına bir evdir. Aile bireylerinin hep beraber yaşadığı, yemek pişirdiği, ısındığı, yemek yediği, dinlendiği, uyuduğu, yıkandığı mekândır. Bu işlevleri yerine getirecek her türlü sabit ve hareketli donatıya sahiptir. Türk Evi'nin oluşmasında odaların en önemli ve etkili özellikleri, bu mekânların, bir yapının içerisindeki belirli işlevleri kendi içlerinde yoğunlaştırarak karşılayabilen mekânlar olmasıdır. Türk Evi düşüncesinin başlangıçta dayandığı bu iki temel öğenin kendi aralarında nasıl ilişki içerisinde olduğu ve mekân gelişim sıralaması, Anadolu'daki ev düşüncesinin çok geniş bölgelerde etkili olan değişik uygulamalarını da ana hatlarıyla tanımlamaktadır.

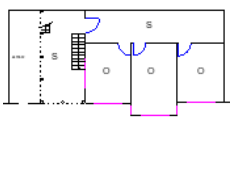

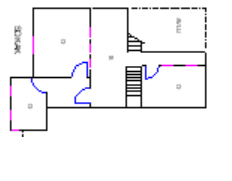

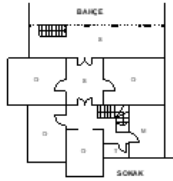

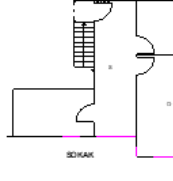

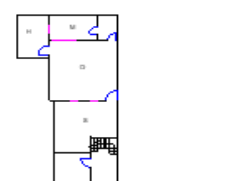

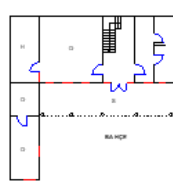

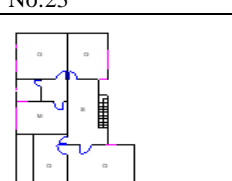

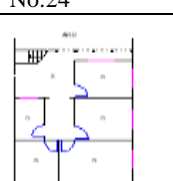

Bu oluşumun taşıyıcı sistemi, odanın boyutlarını, biçimini belirlemiş, pencere, kapı gibi iç-dış etkileri belirleyen öğeler ile iç düzen üzerinde etkili olmuştur. Mekân oluşturulmasında etkili biçimde rol oynayan kapı, pencere ve dolapların üst sınırlarının yatay ahşap bant ile çevrenmesi bu öğelerin kullanımına örnek oluşturmaktadır. Bu öğe, gerçekte, Türk Evi ve odasının dayandığı temel düşünce ile de yakından ilgilidir. Kullanma alanlarının pratik olarak insan boyutlarının üstüne çıkmaması gerekmektedir. Böylelikle mekânların fonksiyonel kullanım alanının üstünde bir tür üst sınır oluşur. İşte bu üst sınır görsel mekân olarak tanımlanır ve Türk Evi mekânının ilgi çekici özelliklerinden birisidir. Bu sınırın alt tarafı yararlı kullanım içindir. Üst kısım ise soyutlanmış bir üst çevre olarak kabul edilmiştir. Kapılar, pencereler, kapalı kullanma alanları, dolaplar ve bu gibi işlevsel iç mekân öğeleri bu sınırın altındadır. Bazı özel uygulamalarda bu sınırın üzerinde raf gibi düzenlemelerin yapıldığı da görülmektedir. Daha erken dönem örneklerinde, bu düşüncenin daha da etkili biçimde uygulanmış olduğu görülür. Odanın yüksekliğinin belirlenmesinde görevi olan ve boyutları her ne olursa olsun, hep kullanılan bu yatay öğe, ortalama 2 metre 20 santimetre yüksekliğinde düzenlenmiştir. Sadece tepe pencereleri ile bazı dolapların az kullanılan üst bölümleri bu soyut çizginin üzerine çıkmakta olduğu görülebilir. Geleneksel evde, oda mekânı içindeki bu yatay sınırın alt kesiminin günlük işlerle ilgili olduğu söylenebilir.

3.2.2. Geleneksel Malatya evi genel özellikleri

Evler bahçe içerisinde inşa edilmiş, yola komşuluğu olanların bahçesi duvarlarla çevrilmiştir. Bahçe içerisinde yer alan ev yapısının dışında, günlük yaşantının devam ettiği, tandır örtmesi ya da örtmelik denilen mekânların da içerisinde bulunduğu bir iç avlu yer almaktadır. Evlerin yapımında kullanılan malzeme taş, kerpiç ve ahşaptır. Taş temel yapımında ve yerden 1-1.5 metre yüksekliğe kadar kullanılmıştır. Bunun üzerinde kerpiç duvarlar yer almaktadır. Kerpiç, yığma ya da dolgu tekniklerinde kullanılmaktadır. İncelenen evlerin çoğu yığma tekniğinde yapılmıştır. Genel ev şeması, bir sofa etrafına dizilmiş dört oda ve balkon haline dönüştürülmüş bir hayattan oluşmuştur. Evlerin büyük bir bölümü iki katlıdır. Bazı evlerde, üçüncü kat olarak iç sofa büyüklüğünde, dörtgen planlı bir bölüm bulunmakta ve Cihannüma olarak isimlendirilmektedir. Tablo 1'de çalışma alanında bulunan 30 adet geleneksel evin numaraları, kat planı (yaşam katı-üst kat) ve sokak cephesi fotoğrafları yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışma alanı içerisinde bulunan evler

Ev no-Üst kat planı-Sokak cephe fotoğrafı	Ev no-Üst kat planı-Sokak cephe fotoğrafı	Ev no-Üst kat planı-Sokak cephe fotoğrafı	Ev no-Üst kat planı-Sokak cephe fotoğrafı
			
No:1	Malatya-Merkez (Turgut, 1997)	No:2	Malatya-Merkez
			
No:3	Eski Malatya (Turgut, 1997)	No:4	Eski Malatya (Turgut,1997)
			
No:5	Malatya-Merkez (Turgut, 1997)	No:6	Malatya-Merkez (Turgut, 1997)
			
No:7	Malatya-Merkez	No:8	Malatya-Merkez (Turgut, 1997)
			
No:9	Malatya-Merkez	No:10	Malatya-Merkez
			
No:11	Malatya-Merkez	No:12	Malatya-Merkez
			
No:13	Malatya-Merkez	No:14	Malatya-Merkez
			
No:15	Malatya-Merkez (Turgut, 1997)	No:16	Malatya-Merkez

			
No:17	Malatya-Yeşilyurt	No:18	Malatya-Yeşilyurt
			
No:19	Malatya-Yeşilyurt	No:20	Malatya-Yeşilyurt
			
No:21	Malatya-Yeşilyurt	No:22	Malatya-Yeşilyurt
			
No:23	Malatya-Yeşilyurt	No:24	Malatya-Yeşilyurt
			
No:25	Malatya-Yeşilyurt	No:26	Malatya-Yeşilyurt
			
No:27	Malatya-Yeşilyurt	No:28	Malatya-Yeşilyurt
			
No:29	Malatya-Yeşilyurt	No:30	Malatya-Yeşilyurt

İncelenen bu evlerden 23 tanesinin iki katlı, 5' inin 2 kat+cihannümalı, iki tanesinin ise 2 kat+ara kat olacak şekilde inşa edilmiş oldukları görülmüştür. Kat yükseklikleri zemin katta 3,50-4,30 metre, üst katta ise 3,40-3,60 metre. Arasında değişkenlik göstermektedir. Zemin kat çeşitli hizmetler için ayrılmıştır. Sokak kapısı ile Aralık denen bir iç sofaya girilmektedir. Aralık'a açılan ve odalar mevcuttur. Bu yan yana tekrarlayan odalar da, Kiler olarak kullanılan ve Zahirelik adı verilen buğday ambarı, Hızna adı verilen mutfak, Kış Damı denilen kış odaları yer almaktadır. Ahşap bir merdivenle ikinci kattaki sofaya çıkılır. Bölge kurak iklime sahip olduğundan kış mevsimi alt katta Kış Damı'nda geçmekte, üst kat ise çoğunlukla yazları kullanılmaktadır. Alt kattaki pencereler üst kata oranla daha az ve küçüktür. Karakteristik pencere tipi Kemerli pencere ve Kemer Oymalı Düz penceredir. Pencerelerde az da olsa kafese rastlanmaktadır. Sokağın bulunduğu yönde çıkmalar, genellikle, oda boyunca çıkma şeklinde yapılmış olup döşeme kirişlerince taşınmaktadır. Oda duvarlarında yüklük, dolap, özellikle kış odalarında ahşap yaşmaklı ocaklar ve ocağın iki yanında yer alan Taka adı verilen raflar bulunmaktadır. Ayrıca bir ahşap pervaz, pencere alt ve üst hizasında bütün odayı dolaşmaktadır. Geleneksel Malatya evleri planları incelendiğinde, plan öğelerinin kullanım amaçlarına göre yaşama mekânları ve Servis mekânları olarak ayrıştığı görülmüştür. Tablo 2 ve Tablo 3' de plan öğelerinin genel özellikleri anlatılmaktadır. Geleneksel Malatya evleri plan öğelerinin değerlendirilmesi, kullanıcılarının sosyo-kültürel değerlerinin anlaşılabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Tablo 2. Yaşama mekânları (Durgun, 2006)

Yaşama Mekânları		
<p>Oda: Geleneksel aile yaşamı içerisinde, aileye ait en küçük bağımsız birim olması nedeniyle büyük önem taşıyan oda, Malatya evlerinde kareye yakın dörtgen planlı olarak düzenlenmiştir. Oda yatma, oturma, yıkanma, yemek yeme gibi işlevleri karşılamaktadır. Çoğu örneklerde evlerin alt katlarındaki odalar kış aylarında, üst katlarındaki odalar ise yaz aylarında kullanılmaktadır. Yüklük ve ocak Malatya evlerinde en azından bir odada mutlaka bulunmaktadır. İncelenen bazı örneklerde, ocak, yüklük ve gusülhane' den oluşan üçlü işlevin birden yer aldığı uygulamalar tespit edilmiştir. Bu düzenlemelerde ocak ve yüklük genellikle odanın sağır cephesinde yer alır. Sokak cephesine bakan ve dışarıya çıkma yapan odaların bu duvarları boyunca uzanan ve oturmak için kullanılan sekiler yer almaktadır. Gusülhanenin ise seki 'nin içerisine gizlendiği görülmüştür. Günümüze özgün olarak gelmese de bazı yüklüklerin içinde gusülhane bulunduğu da bilinmektedir.</p>		
		
Resim 1 Seki örneği	Resim 2. Ocak örneği	Resim 3 Seki örneği
<p>Malatya evlerinin birçoğunda statü ve işlev ayrımının mekâna yansıyan birimi olan baş oda yer almaktadır. Baş oda evin aile reisinin, erkek misafirlerini konuk ettiği bir mekândır. Başoda evin en seçkin bölgesinde yer almaktadır. Mahremiyet kavramından şekillenmiştir. Eve gelen yabancı erkeklerin, evin içerisindeki kadınları görmemesi için düzenlenmiştir. Genellikle erken örneklerde bu odanın kapı yönlenmesi, göçebe çadır kültüründen Türk Evi'ne yerleşerek doğuya açılmakta olduğu görülmüştür.</p>		

Sofa: Geleneksel Türk Evi'nde sofa, bütün ailenin bir araya geldiği, evin merkezi konumunda olan, ortak kullanıma açık bölümdür. Hem oturmak için, hem de geçiş alanı olarak kullanılan bir mekândır. Malatya evlerinde plana karakterini veren ve yönlendiren en önemli mekân öğesi olan sofa dış hava koşullarına bağlı olarak, açık veya kapalı oluşuna göre iç sofa ve dış sofa olarak adlandırılmaktadır. Dış sofalı (açık sofalı) evlerde günlük yaşam ve aile içi üretimin büyük bir kısmı kış mevsimi haricinde bu mekânda geçer. İç sofalı(kapalı sofalı) evlerde sofanın, ihtiyaç programına, arsa koşullarına ve yaptırının ekonomik gücüne bağlı olarak odalar ve servis mekânları arasında bir geçiş alanı niteliği taşıdığı, incelenen çoğu örnekte ise başlı başına bir yaşama birimi olduğu görülmektedir. Geleneksel Malatya evlerinin hepsinde iç sofa görülmektedir. İç sofa ataerkil yaşam tarzına göre yaşayan büyük ailenin alt üyelerinin kendilerine ait odalarından çıktıklarında, aile içi ortak yaşama kavuştukları önemli bir mekândır. İncelenen örnekler arasında, çoğunlukla iç sofanın evin en büyük mekânı olduğu görülmektedir. Genellikle, iç sofanın bir ucu dış sofaya bakarken, diğer ucunun oda ile sonlanması bu evlerin dış sofadan ışık alarak aydınlanması sonucunu doğurmaktadır. Dış sofası olmayan çoğu örnekte ise iç sofanın, ışığı daha fazla kullanabilmesi için iki ucunun da pencere ile düzenlendiği görülmektedir.

Resim 4. Geleneksel Malatya evi dış sofa(açık sofa) örnekleri

Aralık:

Evin alt katında yer almaktadır. Bu mekân alt kat sofası olarak da değerlendirilmektedir. Zemin kattaki odalar bu mekân etrafında sıralanmaktadır. Çoğunlukla üst kata çıkan merdivenler burada yer alır.

Resim 5. Aralık örneği

<p>Köşk: Köşk, konumuna göre bir yönü dış sofaya, diğer yönü bahçe, avlu ya da taşlığa, ön cephesi ise sokağa açılan yazlık bir mekândır. Yapıdan ayrı, kendine ait bir çatı örtüsü bulunmaktadır. İncelenen örnekler arasında dış sofanın bir ucunda köşk mekânı bulunan sadece bir örneğe rastlanmıştır. Resim 6’ da köşk örneği (ev no:27) gösterilmektedir.</p> <p>Eyvan: Evin zemin katında, yazın oturulan, üzeri kapalı, konumuna göre bir, iki veya üç yönü bahçeye veya avluya açılan, dış mekândan korkuluk veya kafes ile ayrılan dikdörtgen formlu mekânlara geleneksel Malatya evlerinde eyvan denilmektedir. Eyvanın, konutun genellikle arkasında yer alan bahçeye yönelmesi ve alt katlarda bahçenin ya da avlunun devamı niteliğinde olması, kırsal yaşam tarzının biçimlenmeye olan etkisini göstermektedir.</p>	 <p>Resim 6 Köşk örneği</p>	
<p>Cihannüma: Evlerin en üst kotunda yer almaları nedeni ile bol ışıklı ve havadar mekânlardır. Cihannümaların iki ayrı tipi bulunmaktadır. Birincisi, beşik çatı eğiminin içerisinde kalan çatı eğiminin sağladığı yüksekliğin değerlendirilmesi amacı ile yapılmış olanlardır. 16 Numaralı ev bu tipe örnek teşkil etmektedir (Resim 7). İkinci tip cihannüma ise, konutun çatı düzeyinden bağımsız, kütle olarak daha yüksek, kendine ait çatısı olan mekânlar biçimindedir (Resim8). İncelenen Malatya evlerinde bulunan cihannümaların genellikle bu ikinci grup özelliğinde olduğu görülmektedir (Ev no:2, no:9,no:16, no:18,no:28).</p>		
		
Resim 7. Birinci tip cihannüma örneği	Resim 8. İkinci tip	

Tablo 3. Servis mekânları (Durgun, 2006)

Plan öğelerinin amaçlarının anlaşılması, geleneksel evin şekillenmesinde etken olan sosyo-kültürel izlerin

Servis Mekânları

Hızna: Evin kışlık erzaklarının saklandığı, penceresiz ya da küçük mazgal penceresi bulunan mekândır. Genellikle zemin katta yer almaktadırlar. Ahşaptan yapılmış, içerisinde bulgur, un vb. erzakların saklandığı zahire ambarı bulunmaktadır.

Resim 9. Hızna örneği

Resim 10. Zahire ambarı

Resim 11. Mutfak örneği

Mutfak: Evin orta odalarında yer almakta ve ışık almayacak şekilde konumlanmıştır. Mutfak evin yaşama katı olan 1.katında yer almakta ve içerisinde yaşmaklı ocak yer almaktadır. Yemek burada pişirildiği gibi aynı zamanda bazı evlerin bahçe içerisinde ve dış sofalarda yer alan ocaklarda da pişirilebilmektedir. Mutfak mekânında kapı üst çizgi sınırından itibaren dört duvarı döncecek şekilde ahşap rafların bulunduğu görülmektedir.

Ahır: Günlük gereksinimleri karşılayan hayvanlar için, evlerin alt katlarında bir mekânın ağıl veya ahır olarak düzenlendiği görülmektedir. İçerisinde yemlik olması dışında depolama işlevli mekânlardan farkları bulunmamaktadır. Zemin katlarda bulunan odunluklar ağıl ve ahır ile benzer niteliklere sahiptirler. Bazıları penceresiz olmakla birlikte bazıları ise küçük kafes pencere olarak düzenlenmiştir.

Depo: Evlerin odun, kömür gibi yakacaklarının, bahçe aletlerinin vb. saklandığı mekânlardır. Depo, zemin katta, ışık almayan ara odalardan birinde yer alır ve genellikle aralık mekânına açılmaktadır. Zemin katlarda bulunan depolar ağıl ve ahır ile benzer niteliklere sahiptirler.

takip edilmesinde, geçmiş yaşantılara ait görüş ve değerlerin anlaşılmasında önem taşımaktadır. Bu sayede Malatya da bulunan 30 adet geleneksel evin, hangilerinin Anadolu'nun eski kültürleri, göçebe yaşam şekli, Orta Asya inançları ve İslam dünya görüşünden etkilenip etkilenmediği değerlendirilebilir.

4.GELENEKSEL MALATYA EVİNİN SOSYO-KÜLTÜREL DEĞERLENDİRMESİ

Mekân, içinde yaşanan toplumun yaşayış tarzını, üretim ve tüketim güçlerini, kültürünü yansıtan öğelerden birisidir. Anadolu'da gelişen ev kültürü de, yöre insanların toplumsal-kültürel yapısının ürünü olarak şekillenmiş ve kendini geleneksel konut içerisindeki mekânlar aracılığıyla yansıtmıştır. Evdeki yaşam biçiminin çeşitliliği, aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkilerini, çeşitli gereksinimlerin karşılanması için getirilen yerel çözümleri dolayısıyla mekân kurgusundaki başarıyı ortaya koymaktadır. Yerel yapı malzemesinin işlenmesindeki ustalık ve kendine özgü ayrıntı çözümleri de, geleneksel yapıda rol oynamıştır (Sözen, 2001). Bununla birlikte iklim koşulları, bitki örtüsü ve yapı malzemeleri aynı olsa da, insanların inançları ve bütünlük anlayışlarındaki farklılıkların geleneksel evlerin şekillenmesinde farklılıklara neden oldukları görülmüştür. Türk Ev geleneğinin oluşturduğu kültürel sentez, kalıplaşmış ve norm haline gelmiş davranışları içerisinde barındırmakta, mekân düzenleme ilkelerini etkilemekte ve mekânın biçimlenmesine yansımakta olduğu görülmüştür. Turgut'a göre; Geleneksel ev kavramı oluşurken, Orta Asya'daki göçebe yaşam şeklinin, İslam dünya görüşünün etkili olduğu ve evin biçimlenmesinde bu anlayışların izleri görülmektedir (Turgut, 1997). 1837'de Poujoulat'ın Malatya kentini anlatırken, Malatya ovasında dağınık olarak Türkmen çadırların bulunduğu bahsetmiştir (Akçadağ, 2016). Turgut'un ve Poujoulat'ın belirttikleri göçebe yaşam şeklini biraz açarak Malatya bölgesinde yaşayan halkın hangi tür göçebe olduklarının tanımlanması gerekmektedir. Ancak bu doğrultuda göçebelik olgusunun mekâna yansımaları tam olarak tanımlanabilir olmaktadır.

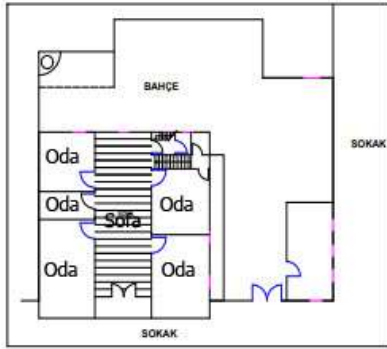
Göçebelik kavramı Hüttheroth'a göre Sahra Göçebeliği, Dağ Göçebeliği ve Ara Tip (Yarı Göçebelik, Yaylacılık, Göçebe Hayvancılık) olarak üç gruba ayrılmış (Denker, 1960), Eröz'e göre Tam Göçebelik (Yatay/Sahra-Ova ve Dikey/Dağ) ve Yarı Göçebelik olarak gruplandırılmıştır (Eröz,1991). Malatya göçebeleri'nin yarı göçebe grubu içerisinde yer aldıkları, Eski Malatya'da bulunan kışlık evlerinin yanında, Aspuzu'da yer alan yazlık evlerinin bulunması ve mevsimlik olarak yer değiştirmelerinden anlaşılmaktadır. Aspuzu bölgesi, verimli ve sulak arazi yapısı ile Malatya halkının bağ ve bahçeleri içerisinde tarım yaptıkları bir alan olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda halkın konar-göçer durumunun tarım ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de Aspuzu bağları için aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır;

“Aspozan bağlarının su ve havasının hoşluğu, hesapsız meyvesinin bolluğu sebebi ile diğerlerinden üstün tutulan başlıca meyveleri şunlardır. Kırmızı, sarı, müşmü, beyaz, bey, sulu ve etli adları ile yedi çeşit sulu kayısı olur ki, bağdan şehre seleler ile güçlkle getirilir. Çokluğundan pestil yapıp diyar diyar yüklerle taşınır. Seksen türlü sulu armudu sicillerde kayıtlıdır. Göksulu armudu meşhur olup, her biri bir kıyye gelir. Bey armudu dahi sulu ve lezzetlidir. Hattâ İstanbul'un ayân ve ileri gelenleri, Malatya'dan ılgar ile armut filizleri getirip İstanbul fidanlarına aşılardır. Malatya armudu pek lezzetli olur. Malatya'nın yedi türlü elması olur. Cenâbı Hak bu Malatya elmalarına bir çeşit renk vermiştir ki alı al, kırmızısı kırmızı ve diğer renkleri de hep Cenâb-ı Hak yapısıdır. Hiçbir renge benzer tarafları yoktur. Bu elmaları koparıldıktan sonra vilâyet vilâyet ayân ve büyüklere ve bizzat padişaha hediye götürürler. Bu da buraya ait bir özelliktir. Yedi çeşit ayva olur. Her biri birer kıyye gelir. Papat ve Ekmek ayvası gayet sulu ve lezzetli olur. Misk ve amberden daha fazla koku verirler. Özellikle bu İrem bağı içinde, Seyyit Battal Cafer Gazi'nin doğduğu ev vardır. Bu evin etrafında olan üzüm başka bir ülkede bulunmaz. Torbalık üzüm sarması, Küfter badem kırması, üzüm şırası ve bastısı, üzümlü tarhanası yine buraya mahsustur. Hâsılı, bu İrem bağını övmekte dil âciz kalır. Bu irem bağı Malatya'nın kiblesinde ve çeyrek saat mesafededir. Amma yine bağ ve bahçeleri, kafesli bostanları birbirine bitişiktir. Bahar mevsimi geldiğinde, Malatya şehrinin küçük büyük, zengin, fakir bütün halkı Aspoz bağlarına göçerler” (Kahraman& Dağlı, 2010). Evliya Çelebi'nin anlattığı üzere Malatya halkı konar-göçer grup içerisinde, göçebelik ile yerleşik hayat arasında bir yaşam tarzını benimsemiş, tarım yapmak için mevsimlik göç ettikleri görülmüştür.

Eski Yunan filozofu Eflatun göçebeleri “vahşi aile grupları” olarak tanımlamış ve göçebe çobanların ilkel kitleler olduğunu, medeniyete ancak tarım yaparak yerleşik düzen ile geçildiğini savunmuştur (Kafesoğlu, 2005). Bu grubun direk kendi ihtiyaçları için değil, hayvanlarının ihtiyaçları için göç etmiş oldukları görülmüştür. Hayvancı göçerlerin hayatları da, hayvanlarının doğal ihtiyacına bağlı olarak form almıştır. Malatya göçebeliği bu grup içerisinde yer almadığı, tarımın gerekliliği olan toprağa bağımlılığın Malatya'da halkın yerleşik düzene geçmesine öncülük ettiği düşünülmektedir. Malatya yöresinde Göçebelik kökenli bir topluluğun yaşadığı, düzenli aralıklarla yer değiştirme geleneğine alışkın olduklarını, zorlanmadan Aspuzu bağ evlerinde yeniden yaşam alanı oluşturduklarından anlaşılabilmektedir.

4.1. Anadolu'nun eski kültürlerinin mekâna yansması

Yaklaşık M.Ö 1000 tarihinde Malatya'da kurulan Hitit prenslikleri, bu bölgeye gelen göçebe Arami toplulukları ve aynı dönemde Yukarı Fırat'tan gelen Mitaniler ile birleşerek Arami-Hitit karışımına katılmışlardır. Doğu Anadolu'daki eski kültür katlarını inceleyen Erdim, Hilani tipi evlerde kendini gösteren yaşama birimlerinin, geleneksel evlerde kendini gösteren ve çekirdek yaşama birimi olan oda'nın kullanımı ile aynı olduğunu, ve bu toplulukların kültürlerinden etkilenmiş olduğunu savunmuştur (Erdim, 1980) Şekil 3' de oda'nın konut içerisindeki tekrarlayan konumlanışı yer almaktadır.

Şekil 3. Geleneksel evde çekirdek yaşama birimlerinin tekrarlarından oluşan yaşama katı örneği-ev no:12 (Durgun,2006)

G, Akın ise; Doğu Anadolu Bölgesi'nde çok yoğun bir biçimde bulunan Hilani tipi evlerin ön yüzü dışa açık bir orta mekân ve ona açılan iki yanındaki odalarda oluşan, tekrarlanan yaşama birimi normunun, geleneksel ev kurgusunun özünü oluşturduğunu savunmaktadır (Güncüt,1985). Hitit kökenli bir kelime olana Hilani yapı tarzının Malatya'nın Hitit baş şehri Hattuşaş da tapınak ve konut yapılarında kullanılmıştır. Odaların tekrarından oluşan Hilani tipi konutlar, geleneksel Malatya evlerinin zemin kat odalarının aralık mekânına açılması ile benzerlikler göstermektedir (Şekil 4) (Turgut, 1999).

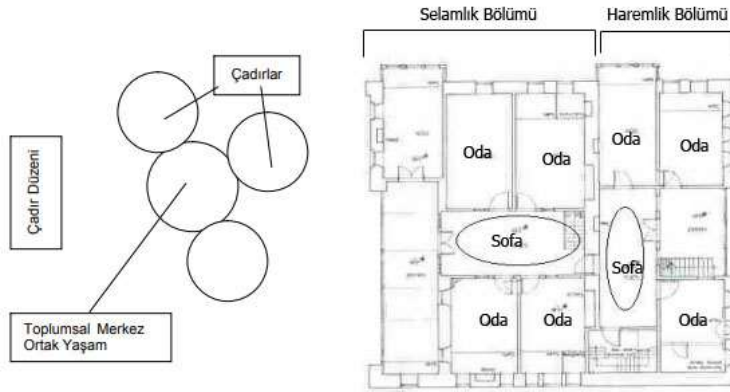

Şekil 4. Sıddık Arpacı zemin kat planı-ev no:13/Hilani tipi ev ilişkisi (Turgut, 1999)

Geleneksel Malatya evlerinde, ev no: 2-5-6-7-9-10-11-12-13-17 numaralı evlerde, zemin kat odalarının aralık mekânına açılması ile Hilani tipi evlerin birimlerinin ilişkileri ile benzerlikler göstermektedir.

4.2. Göçebe yaşam şeklinin mekâna yansımaları

Göçebe çadır yaşantısının zaman içerisinde değişen çevre koşulları, aile yapısı, nüfus artışı gibi etkilerle değişip gelişerek, geleneksel konutun temel birimi olan oda kavramını oluşturduğu görülür. Çadırın dış mekânın da yemek yapma, yemek yeme, bulaşık yıkama gibi günlük işlerin yapılmaktadır. Birkaç çadır bir araya gelerek, dışarıdan ortak bir mekân yarattıkları görülmektedir. Çadırların orta alan ilişkileri ev içerisinde odaların sofayla olan ilişkilerine eş olarak görülmekte ve bu ortak mekân geleneksel ev de sofanın işlevini karşılamaktadır. Orta Asya çadırının iç düzeni ile geleneksel evlerin oda düzenleri arasında, kullanma biçimleri açısından benzerlikler bulunmaktadır. Çadırın içerisinde bulunan yükseltilmiş zemin üzerine serilen döşekler, geleneksel ev de seki kavramı ile aynı amaçta kullanılmaktadır. Çadırda gıda maddeleri, giysi, yatak vb. ihtiyaçlar için kullanılan yük çuvalları, geleneksel ev de yüklük, dolap ve taka ile aynı amaçta kullanılmaktadır (Şekil5).

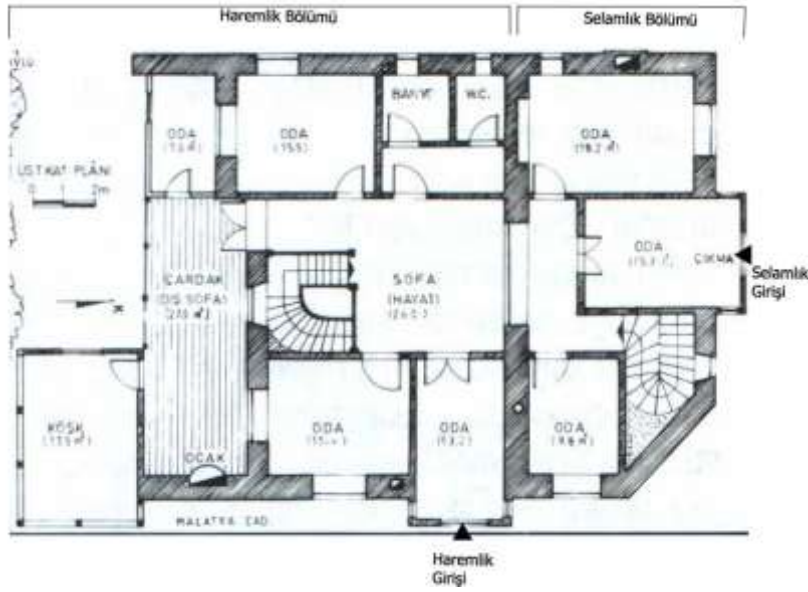
Şekil 5. Geleneksel Malatya evi orta sofa (örnek: ev no:4) ve çadır düzeninde toplumsal merkez ilişkisi (Turgut, 1996'dan geliştirilmiştir)

Turgut'un söylediği geleneksel ev biçimlenmesi ile çadırın biçimlenmesi arasındaki benzerlik kavramı Malatya evinin kurgusunda Sofa/Oda ilişkisi ile Aralık/Kış Damı ilişkisinde görülmektedir

Türkler inançlarından ötürü, İslamiyeti Kabul edinceye kadar çadır kapılarını doğuyu yönelecek şekilde kurgulandıkları bilinir. Güne başlamak üzere çadırdan çıkan kişi için, güneşi görmek, bir nevi uğur sayılarak, gök tanrıya olan inançlarını göstermenin bir aracı olarak bilinmektedir. Çadırlar arasında oluşan, toplumsal merkez olan, ortak yaşam alanına ise avul denilmektedir. Türk evlerinin açık mekânlarına verilen avlu adının da bu sözcükten kaynağını aldığı düşünülmektedir (Duru, 2019). Geleneksel Malatya evlerinin baş oda kapılarının da doğu yönünde açılmış oldukları görülmüştür. Bu bağlantının değişen inanç sistemlerine rağmen alışkanlıkların kültürel olarak devam ettiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır. Geleneksel Malatya evlerinde bahçe katında avlu ögesinin varlığı tespit edilmiştir. Çadırlarda avullarda birliktelik içinde yapılan günlük işlerin, Malatya evlerinde komşularla yardımlaşarak avullarda yapılmış olduğu bilinmektedir. İncelenen örnekler arasında ev no: 2-3-4-5-6-7-9-10-11-12-13-14-15-18-20-21-27-28 numaralı evlerde iç sofa düzeninin bulunduğu ve çadırların ortak merkezinin bir yansıması olduğu görülmüştür.

4.3. Orta Asya inançları ve İslam dünya görüşünün mekâna yansıması

Orta Asya inançlarında ve İslam tasavvufunda manevi tatmin ile içe dönüş/öze dönüş arayışı vardır (Turgut, 1997). K. Söylemezoğluna göre, Türklerin İslam dinine yatkınlığı Orta Asya inançlarındaki manevi kavramlar ile İslam tasavvufu arasındaki benzerlikten kaynaklanmaktadır (Aksoy, 1963). İslam dini kişilerin aile içi, komşuluk ve akrabalık ilişkileri hakkında kurallar getirmektedir. İslamiyet düşüncesinden kaynağını alan mahremiyet kavramı, farklı ölçülerde geleneksel evin ve odanın biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu kavram, Orta Asya çadır düzeninde çadır içinin kadın ve erkeğe göre bölgelere ayrılmasına öncülük ederken, geleneksel evlerde Baş oda ve Harem-Selamlık birimlerinin oluşmasında büyük etkileri olduğu düşünülmektedir. Baş oda ataerkil bir yaşantının yansıması olan aile reisinin, erkek misafirlerinin konuk edildiği bir mekândır. Böylece dışarıdan gelen yabancı erkeklerin ev içerisinde yaşayan bayanlar ile karşılaşması engellenmiş olmaktadır. Sosyal statü ve ekonomik açıdan daha yüksek düzeyde ve gelir grubunda yer alan ailelerin oturdukları evlerde ise bu Baş oda kavramının yerini Selamlık bölümü oluşturmaktadır. Sosyal statü açısından daha geniş çevreye sahip olan evin reisinin erkek misafirleri selamlık bölümünde ağırlandığıdır. Evin içerisinde yaşayan bayanların, ev dışından gelen yabancı erkekler ile karşılaşmaları bu şekilde önlenmiş olmaktadır. İncelenen örnekler arasında harem ve selamlık bulunan 4-13- 27-28 ev numaralı evlerden 4 numaralı evin harem ve selamlık girişi zemin kattan, farklı girişler ile sağlanmaktadır. Yaşama mekânı üst kattadır. Sadece 27 ev numaralı konut da hem giriş katında hem de yaşam katında haremlik ve selamlık ayrımı bulunmaktadır. Diğer iki örnekte ise oturma ve yatma mekânlarının her ikisi de üst katta yer almaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Ev no:27 harem ve selamlık ayrımı- (Pulat, 1986'dan geliştirilmiştir)

İslam görüşünün bir diğer yansıması da, bina cephelerinde gösterişten uzak bir yapı tarzının egemen olmasıdır. Binaların üst kat pencerelerinde ahşap kafesin yer alması, dışarıyı seyreden kadının mahrem alanının sınırlarını oluşturmaktadır. Ayrıca evlerin bahçe duvarlarının yüksek tutulması da İslam dünya görüşünün, geleneksel ev üzerindeki etkilerinden biri olarak görülmektedir. Selamlık ve Harem alanında aile fertleri dışında erkek ve kadının ayrı oturması da mahremiyet olgusunun mekâna yansıma biçimi olarak görülmüştür. Ev no:3-4-8-10-12 örneklerinde, bahçe duvarlarının yüksek tutularak dışa kapalı biçimlenmiş olduğu görülmüştür.

Mahremiyet kavramının, mekân üzerindeki etkilerinden birisi de odaların kendi içlerinde bağlantılarını sağlayan iç geçiş kapılarının bulunmasıdır. Mahremiyet kavramından doğan, evin iç yaşantısının diğer insanlara karşı gizlenmesinin mekâna yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen örnekler arasında ev no:10-25'de odalar arası geçişlerin bulunduğu görülmüştür. Erken dönem örneklerinden ev no: 3-4 evlerinde, zemin katların dışa kapalı, yaşam alanlarının sokağa pencere ile açılmaması, mahremiyet kavramının cepheye bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Diğer örneklerin zemin katlarında bulunan pencerelerin ise baş odalara ait olduğu görülmüştür. Geleneksel Malatya evlerinde, yıkanma eyleminin seki içerisinde gerçekleştirilmesi, mahremiyet kavramından doğmuş olduğu düşünülmektedir. Malatya evlerinde bulunan başodanın pencere kenarlarında yer alan sedir, odanın baş köşesi olarak adlandırılmaktadır ve evin reisi bu bölümde oturmaktadır. Sedir dışındaki oturma birimi olan, hareketli eleman özelliği taşıyan minderler ise, kişiler arasındaki uzaklığın istenilen boyutlarda ayarlanabilmesine olanak sağlamaktadır.

5. SONUÇ

Türk Evi, Orta Asya'nın coğrafi özelliklerine göre şekillenen kültürel ve mimari birikimlerin, Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başlaması ile farklı bir coğrafyada yeniden şekil alması ile oluşmuştur. Geleneksel Malatya evlerinin coğrafi, topoğrafik, iklimsel farklılıkları sayesinde oluşan mimari zenginliği, Türk Evi içerisinde yerini almıştır.

Geleneksel Malatya evleri, genel mimari özellikleri ile Türk Evi çizgilerini taşımaktadır. Anadolu'nun eski kültürlerinin, göçebe yaşam şekli ve Orta Asya inançları ile İslam dünya görüşlerinin mekâna yansıması çerçevesinde incelenen Geleneksel 30 adet konutun daha yoğunluk da göçebe yaşam şeklinden etkilenmiş olduğu oda-sofa ile aralık-kış damı ilişkisinin (çadır- toplanma merkezi ilişkisinin yansıması olarak) varlığından anlaşılmıştır. Anadolu'nun eski kültürlerinden, İslam dünya görüşünün Malatya evlerinde bu dönem yapılarına plan ölçeğinde daha az yansıdığı ancak plan öğelerinin kurgusunda önemli yer tutmuş oldukları görülmüştür. Bununla beraber topoğrafik durum, iklim ve yapı malzemesi yöresel mimarinin oluşmasında etkili olmuştur.

Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmelerinden önce, göçebelik döneminde çadırlar, yaşama mekânı olarak gelişmiş ve biçimlenmiştir. Çadır yaşamı ile Türk Evi oda yaşantısı arasındaki bağ; odanın çadır ile, sofanın ortak dış kullanım alanı ile eşleştirilmiş olduğu düşünülmektedir. Taşınabilen bir mekân düşüncesinden toprağa bağlanan bir düzene geçişte, alışkanlıklar ve gelenekler de bu yeni düzende oda içerisinde ve sofada yerlerini almış oldukları görülmüştür. Türk Evi'nde gördüğümüz iç sofalı ya da dış sofalı plan tipi değişerek, geleneksel Malatya bölgesinde karasal iklim şartları ile çift (iç+dış) sofalı plan türünün yaygınlaşmasında etken olmuştur. Kışları soğuk havada iç sofada, yazları sıcak havalarda ise dış sofada ortak yaşantının devam etmiş olduğu, Malatya evlerinde toplumsal yaşamın önemini ve göçebe toplumunda avul alanının yansımaları vurgulamaktadır. Geleneksel Malatya evleri Türk Evi gibi çoğunlukla iki katlı olduğu, ilk katın Hitit kültürlerinden biçimlenen Hilani tipi ev geleneğini sürdürdüğü, ikinci katın ise göçebe yaşam biçiminden şekillendiği tespit edilmiştir. Geleneksel Malatya evi tüm kültür birikimiyle yoğrularak, Türk Evi kavramı içerisinde yerini aldığı görülmüştür.

Küreselleşen ve hızla değişen dünyamızda mimarsız olarak şekillenmiş olan kültürel mirasımızı korumak, Türk evlerinin ruhunu ve Türk kültürünü kendi öz mekânında yaşatmak, kültürel ve tarihi değerlerin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Ancak bu şekilde geçmiş kültürümüze, Cumhuriyetimizin temellerine ve geleceğimize sahip çıkmış olacağız. Bu nedenle Anadolu'nun her bir köşesinde tek yapı, sokak ya da mahalle ölçeğinde günümüze ulaşabilmiş bütün geleneksel konutların incelenerek, sosyo-kültürel birikimlerinin ve mekâna yansımalarının değerlendirilmesi kültürel sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Anonim, ‘*Malatya İl Yıllığı*’, Malatya Valiliği, Türk Matbaacılık, 1967, Malatya.
- Anonim, ‘*Malatya Kent Rehberi*’, T.C. Malatya Valiliği, 2013, Malatya.
- G, Akın, Doğu ve güneydoğu Anadolu’daki tarihsel ev tipinde anlam’, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 120-12, 1985, İstanbul.
- E, Aksoy, ‘Orta Mekân Türk Sivil Mimarisinde Temel Kuruluş Prensipleri’, *Mimarlık ve Sanat*, Sayı 78, Sayfa 39-73, 1963, İstanbul.
- G, Asatekin, ‘Understanding Traditional Residential Architecture in Anatolia’, *The Journal of Architecture*, 10(4), 2005.
- C, Bektaş, ‘*Halk Yapı Sanatı*’, Literatür Yayınları, s:41-43, Ocak, 2001, İstanbul.
- W. M, Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (M.Pektaş), s.56, 305, 1960, İstanbul.
- Y, Dağlı, & S.A, Kahraman, ‘*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*’, Yapı Kredi Yayınları, 4. Kitap, 1. Cilt, 2010, İstanbul.
- D, Derderian, Malatya: The State Comes into Play, *The Ottoman East in the Nineteenth Century*. 2016
- B, Denker, “Güneydoğu Toroslarda Göçebelik (Dr. Wolf-Dieter Hütteroth’a Göre)”, *Türk Coğrafya Dergisi* XVI, Sayı: 20, s. 136, 1960, İstanbul.
- Y, Durgun, Geleneksel Malatya Evleri Üzerine Bir İnceleme, *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, 2006, Ankara.
- S. H, Eldem, ‘*Türk Evi-2*’, Taç Vakfı Yayınları, 78-90, 1972, İstanbul.
- S.H, Eldem, ‘Türk Evi Plan Tipleri’, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 92-93, 1995, İstanbul.
- M.M, Erdim, ‘Anadolu’da geleneksel konut birimi’, *Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü., 1 (2): 240-242, 1980, İzmir.
- M, Eröz, ‘*Yörükler*’, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayını, s. 71-72, 1991, İstanbul.
- G, Akçadağ, Malatya Şehir Adı ve Şehrin Tarihi Süreçleri, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S:9. 2016, Tuzla.
- D, Kuban, ‘*Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler*’, Yem Yayınları, 195-209, 226-227, 1982, İstanbul.
- İ, Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayını, s. 33, 2005, İstanbul.
- Ö, Küçükerman & Ş, Güner, (). ‘*Anadolu Mirasında Türk Evleri*’, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1-320, 1995, İstanbul.
- G, Pulat, & H, Turgut, ‘Malatya’, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 20-60, 1986, İstanbul.
- A, Rapaport, ‘*Pour Une Anfhropologie De La Maison*’, Çeviri Editörleri, 33-34, 1972, Paris.
- N, Sevgen, ‘*Anadolu Kaleleri*’, Doğu Basımevi, 1959, Ankara.
- M, Sözen, ‘*Türklerde Ev Kültürü*’, Doğan Kitapçılık, 245-250, 2001, İstanbul.
- H, Turgut, ‘Geleneksel Malatya evleri’, *17.Tarihi Türk Evleri Haftası*, 10-19, 1999, İstanbul.
- H, Turgut, ‘Kültür ve Mekân’ *Yapı Dergisi*, 186(5): 90-96, 1997, İstanbul.
- İnternet kaynakları:**
- Türk Yurdu Dergisi-Türk evi, (Ekim 2011). <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1663> (Erişim tarihi: 25.11.2019)
- Yaşar Duru, <http://turk-evi.blogspot.com/2010/turk-cadir-kulturu.html> (Erişim tarihi 10.11.2019)
- <http://www.malatyaegitimvakfi.org.tr/malatya> (Erişim tarihi 26.11.2019)